

ענת לפידות־פירילה

המדיניות של מפלגת הצדק והפיתוח בטורקיה: שניות מובנית

מפלגת הצדק והפיתוח, ששולטת כבר יותר מעשור בטורקיה, נבחרה על בסיס תמיכתה של אליטה עסקית מוסלמית חדשה שצמחה בשנות השמונים והתשעים בהתנגדות לאליטה הכמאליסטית הישנה. המפלגה פועלת מתוך עמדה של שניות מדינית, שמאפשרת לה לנוע בין ערכים סותרים באזור החווה גלים מהפכניים

שהובילו להקמת המפלגה ולהתבססותה בשלטון והאתגרים הרבים עמם נאלצה להתמודד ועדיין מתמודדת עימם, יצרו אמביוולנטיות מובנית הן בתחומי הפנים והן בזירת החוץ. אמביוולנטיות זו מאפשרת מדיניות פרגמטית ונסיגה טקטית במקרה הצורך ואת המשך מפעל הרפורמות בתחומי המשפט, הכלכלה וביחסים עם הצבא. היא גם תורמת לרתימתם של כוחות מנוגדים: האליטה הכמאליסטית הישנה יחד עם האליטה האסלמית החדשה.

חוקרים העוסקים במדיניות המפלגה מציינים את אימוצה של מדיניות חדשה המכונה לעיתים ניאו־עות'מאניות. אנשי המפלגה עצמם מתנערים מהשימוש במונח ובכך אינם שונים ממשטרים רבים שאינם שבעי רצון מהביקורת עליהם. למרות זאת, המונח משקף היטב הן את התפיסות התרבותיות והפוליטיות של הממשל החדש והן את הדוקטרינה של מדיניות החוץ הטורקית. בקיצור רב, הוא מתאר את ההתחבטויות של החברה הטורקית באשר למיקומם של הטורקים במרחבים גיאופוליטיים, ציביליזציות ותרבויות בעבר, בהווה ובעתיד.

המונח ניאו־עות'מאניזם נולד בסוף שנות השמונים כביקורת על התרבות הפוליטית

הגעתה של מפלגת הצדק והפיתוח לשלטון בבחירות חופשיות בנובמבר 2002 סימנה את התחלתה של תקופה חדשה בהיסטוריה הטורקית. שמה של המפלגה - צדק ופיתוח - סימן את מרחבי הפעולה שהעסיקו את פעיליה. העובדה שהמפלגה היתה חסרת ניסיון בתחומים שמעבר למוניציפלי, כמו גם האג'נדה הדתית־חברתית שייחסו לה, גרמו לחרדה בקרב טורקים רבים ובוודאי בקרב מדינות המערב. למפלגה החדשה, שהורכבה מיוצאי מפלגתו הדתית של נג'מטיין ארבקאן ומייצגים של רשתות חברתיות וכלכליות חדשות, לא הייתה עמדה ברורה בנושאים חברתיים רבים והיא שימשה כמטריה לדעות שונות בתחומי הכלכלה, הפיתוח והחברה. גם בתחום מדיניות החוץ לא הייתה לה מדיניות ברורה, אולם זו נוצרה במהירות בשל התנאים המשתנים באזור מיד לאחר פלישת ארה"ב לעיראק ב-2003, אירוע ששינה את פני האזור ואשר את השפעותיו אנו עדיין חווים. היום, קרוב לעשור להתבססותה של המפלגה בשלטון, ניתן לקבוע כי האירועים והתהליכים

ד"ר ענת לפידות־פירילה עומדת בראש המסגרת 'שכנים בים התיכון' במכון וולר בירושלים ומלמדת במחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית

האליטה החברתית החדשה

המפלגה נתמכת ומייצגת אליטה חברתית חדשה שנוצרה בשל השינויים החברתיים והגלובליים שעברו על החברה הטורקית בשנות השמונים והתשעים. אליטה זו תרגמה את ההגות החדשה לתביעות מעשיות ומשפטיות לשינוי החוזה האזרחי. תחום חשוב בו השתקפו תביעות אלו היה התחום הכלכלי-חברתי. במהלך שנות השמונים הוקמו בטורקיה ארגונים חברתיים מגוונים שמטרתם הייתה לסייע לאותם מגזרים אשר חשו מקופחים באופן מסורתי על ידי מוסדות המדינה הכמאליסטיים. במהלך שנות השמונים והתשעים הוקמו בנקים המבוססים על כלכלה אסלאמית אשר נשענו על חלוקת רווחים במקום על ריביות, האסורות באסלאם, ונוסדו מאות סניפים שונים של טריקות ואחוות דתיות אשר הפעילו מעונות יום לילדים, קליניקות ושרותי דת לצד בתי תמחוי. החברה האזרחית, אשר במערב נוטים לשייך אותה למרחב החילוני בלבד, החלה להתרחב ולכלול בתוכה גם ארגונים ועמותות בעלות נטייה דתית. חשוב מכך, במרחבים העירוניים החלה לצמוח שכבה של בעלי עסקים זעירים אשר רכשו מקצוע והשכלה וראו עצמם נפגעים על ידי השלטונות בשל אמונתם ומסורתיהם. במאי 1990 התארגנו 12 אנשי עסקים זעירים והקימו את ארגון אנשי העסקים הפרטיים (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği MÜSİAD). הארגון, שמאגד בעלי עסקים קטנים ובינוניים, אינו מסתיר את האוריינטציה האסלאמית שלו. חברים בארגון מייצגים כל סקטור אפשרי בחיי הכלכלה ובלבד שחברי הארגון מקבלים על עצמם את האתיקה האסלאמית בכלכלה ואת חשיבות הדת בחברה ובחיים הפרטיים. אלו כוללים ערכים של נאמנות ויושר, כבוד ללקוחות ולספקים, תנאי העסקה הוגנים לעובדים וכבוד לערכי החברה והמשפחה. זאת בניגוד לעמיתיהם בארגוני התעשיינים הגדולים, בעלי האוריינטציה הכמאליסטית <<<

דימויים ישנים
של טורקיה
כמדינת גשר
בין אסיה
לאירופה
שהתאימו
לעידן המלחמה
הקרה, החלפו
בשנות
התשעים
בדימויים של
מדינת ציר
מרכזית במרחב
המשתרע
מבוססיה ועד
לקווקז, מהים
השחור ועד
לאדום

החברתית מבקרים את הסוציאליזם ואת הקפיטליזם. הם אינם שוללים את הרעיון הסוציאליסטי או המרקסיסטי כמקשה אחת, אלא את האלמנט האימפריאליסטי שבמהותם. ואילו הדמוקרטיה הליברלית המערבית איננה מתיישבת עם עיקרון התוֹחֵד (אחדות האל), ומוסלמים אינם יכולים לאמצה. לטענתם, שיטה שבה ממשלה נבחרת מושלת במדינה שבה שולטת עילית, שוללת את חירויות ההמונים, והיא משולה לעבודת מודרנית. בתפיסתם, השיטה הדמוקרטית משחררת רק את אלה שמהווים חלק אינטגרלי ממנה, ואין בה סובלנות לאחרים. השיטה הדמוקרטית הכמאליסטית בטורקיה שוללת חירות מאלו שביקשו חופש פולחן וכבוד למסורת המשפחתית והקהילתית שלהם. זו שיטה שאותה כפתה על הטורקים עילית מתמערבת שלא מבטאת את רצון העם. החלופה שהם מציעים מושתתת לדעתם על פלורליזם אידאולוגי (Çok Renklili) ועל חופש מחשבה אמיתיים. הפלורליזם של המחשבה כולל גם את העיסוק במדע. אנשי מפלגת הצדק והפיתוח אינם מתנגדים לו, אלא לנטייה המערבית להעלותו לדרגת אל, ולהציבו, ככזה, כאיום על הציביליזציה האסלאמית. מפלגת הצדק והפיתוח מדגישה שהלגיטימיות שלה נעוצה בעובדה שהיא מייצגת את רצון העם ונבחרה על ידו. אכן, אתיקה ומוסר דתיים הפכו לחלק חשוב במדיניות הטורקית, גם אם לעיתים נעשה בהם שימוש סלקטיבי. ראש הממשלה רג'פטיפ ארדואן, הנשיא עבדוללה גול ושר החוץ אחמת דאוטאולו כמו גם עמיתיהם לשלטון הינם אנשים מאמינים, אולם אין להסיק מכך שהם מעוניינים להחזיר את החוק השרעי. נהפוך הוא. לדעתם, כמו גם לדעת מרבית האינטלקטואלים בטורקיה, יש להתאים את המסורת לצרכים המודרניים. תקופת הנביא מוחמד אינה יכולה עוד לשמש מודל מתאים לחברה אידיאלית מודרנית. לשיטתם, המדינה הטורקית בהנהגתם הינה דוגמה חיה ואולי יחידה למודרניות אסלאמית: אתיקה דתית וחוק חילוני.

הרפובליקנית. זוהי ביקורת על המודרניות המערבית ועל תהליך החילון אשר בשם ערכים אוניברסליים תרם להמשך השליטה של מדינות המערב בכלכלה העולמית ובמוסדות הבינלאומיים. זוהי תפיסה תרבותית-פוליטית המציעה אלטרנטיבות לכמאליזם, שנשען על דיקטטורה צבאית ותרבותית. היא מתווכחת עם הסדר הכמאליסטי המודרני והמדעי שהשליט הגיון מארגן לאומי ואתנו-דתי. הגיון זה סתם את הגולל על היכולת של יוונים וטורקים, כורדים וארמנים, ערבים ויהודים לחיות בדו קיום. לתפיסה זו יש גם היבט הקשור למדיניות חוץ ולצורך למקם את טורקיה בליבו של הסדר האירופאי והאסייתי. דימויים ישנים של טורקיה כמדינת גשר בין אסיה לאירופה שהתאימו לעידן המלחמה הקרה, החלפו בשנות התשעים בדימויים של מדינת ציר מרכזית במרחב המשתרע מבוססיה ועד לקווקז, מהים השחור ועד לאדום. תרומתו של שר החוץ דאוטאולו לביסוס מפה קוגניטיבית חדשה זו היא בהצעתו כי ההיסטוריה העות'מאנית האימפריאלית הינה נכס אסטרטגי אותו הוא מכנה "עומק היסטורי". בעיניו, הכמאליסטים כשלו בהבנת חשיבות ההיסטוריה העות'מאנית בתהליך יצירת כוח ועוצמה. הראייה האסטרטגית הביטחונית שנגזרה מכך היא שיש להגן על טורקיה באמצעות הרחבת אזורי ההשפעה שלא ולא בעמידה על קו הגבול. דוקטרינת מדיניות החוץ והביטחון החדשה תורגמה לניסיון ליצור אזור השפעה כלכלי במרחבים גדולים שהכמאליסטים העלימו מהם עין. לפי תפיסה זו יש ליישב סכסוכים באזור בדרכי שלום ובאמצעות פיתוח כלכלי. פיתוח כזה יתרום ליצירת חברה אזרחית דמוקרטית וסובלנית. בניגוד לממשל בישראל, המציב לטענתם אלטרנטיבה אלימה, הממשל הטורקי משוכנע כי הוא מציג תפיסה של שלום ושגשוג. צדק ופיתוח. ההוגים הטורקים החדשים מהם שאבו המנהיגים החדשים את השראתם

לכך היא חברת Ülker אשר בבעלותה יצרנית השוקולד הבלגית גודייבה. משרדי הארגון ממוקמים באסטנבול וכיום חברות בו כ-3,500 יוזמות עסקיות.

30% מהחברים עובדים באסטנבול, קרוב ל-10% באנקרה ומספר דומה בקוניה. ערים נוספות בהן קיימים סניפים פעילים. במיוחד הן בורסה, קייסרי ואנטליה. בין הפעילויות החשובות כדאי לציין תערוכות בינלאומיות המושכות מבקרים רבים, סדנאות חינוך, תמיכה וארגון עלייה לרגל למכה, ארוחות אפטאר בחודש הרמדאן, ופרסום של מגזינים שונים שנועדו ליצור קהילה כלכלית-חברתית בעלת אוריינטציה דתית. העובדה שרבים מחברי הארגון קשורים בקשרי משפחה עם מהגרים טורקים וכרדים באירופה יצרה אפשרות לפעילות רשתית ענפה ולייצוא וייבוא בינלאומי. לארגון סניפים רבים במדינות שונות ברחבי העולם, באירופה, בבלקן, במזרח התיכון, במרכז אסיה ובמזרח הרחוק. התווית שהודבקה לאנשי העסקים החדשים "הנמרים של אנטוליה" מרמזת על הצלחתם במדינות מזרח אסייתיות ועל התחרות הגלויה עם מי שידועים כ"נמרים האסייתיים".

הכניסה לפוליטיקה

הנכונות של אנשי העסקים לאמץ את האירופיזציה כמכשיר לטרנספורמציה פוליטית וחברתית השפיע על דמויות פוליטיות. וכך, ראש המטרופולין הגדול של אסטנבול לשעבר, טייפ רג'פ ארדואן, אשר הצהיר בתחילת שנות התשעים על עמדתו העוינת לאיחוד האירופי, שינה את גישתו, פרש עם סיעה גדולה ממפלגתו של ארבקאן והקים את

מפלגת הצדק והפיתוח על בסיס מצע חדש שתמך בהמשך תהליך האיחוד וטרנספורמציה משפטית, חברתית וכלכלית. פרגמטיזם זה ותמיכתם של איגודים כלכליים כ-MÜSIAD אפשרו את בחירתו של ארדואן ב-2003 לראש ממשלת טורקיה. מעורבותם של ארגונים חברתיים-כלכליים בעלי אוריינטציה דתית - הבורגנות החדשה של טורקיה - התבטאה גם בניסיון להשפיע על מדיניות חוץ בתחומים נוספים.

המדינאים הטורקים פועלים מתוך עמדה של שניות מדינית, שמאפשרת להם לנוע בין ערכים סותרים באזור החווה גלים מהפכניים מאז הפלישה האמריקאית לעיראק ב-2003. האידיאות והאתיקה הדתית של מנהיגי המפלגה והמדינה מקבלים לעיתים משנה תוקף כאשר הם מועילים למימוש אינטרסים. בזמנים אחרים הם נדחקים למחסן הרעיונות האידיאולוגי. זוהי מדיניות המאפשרת לקדם את הפעילות הענפה בתחומי הכלכלה וסחר החוץ אשר הפכו ליעד מרכזי של מדיניות החוץ. גמישות זו באה לידי ביטוי בתנועה בין שני עקרונות אתיים: מחד, תמיכה בדמוקרטיה רפרזנטטיבית המייצגת את רצון העם, ומאידך האמונה שיש לחפש מענה לא אלים לסכסוכים פנימיים ובין מדינות. בימים אלו, כאשר דוקטרינת החוץ הטורקית, אשר נשענה על בניית פלטפורמה של מדינות מוסלמיות במזרח התיכון, התמוטטה, האמביוולנטיות המובנת, הפרגמטית, מאפשרת לטורקים להגדיר מחדש את מדיניותם. תמיכתם בתנועות הקוראות לייצוג העם במסגרת דמוקרטית הופכת לציבה במקומות בהם במקומות הוכרע. במקומות בהם יש ספק אם רצון העם יגיע לידי ביטוי בתפיסת השלטון, כמו בסוריה, בסודאן ובוודאי באיראן, המשא ומתן והשכנוע ברמות שונות של להט משמש כאופציית הפעולה הבודדת.

לסיכום, האילוצים החיצוניים המורכבים אל מולם עומדת טורקיה, והצורך בהמשך בצמיחה של הכלכלה הטורקית במהלך שנות שלטונה של מפלגת הצדק והפיתוח יצרו שניות מובנית במדיניות הכלכלית חברתית ובזירת מדיניות החוץ. יש להניח

התווית שהודבקה לאנשי העסקים החדשים "הנמרים של אנטוליה" מרמזת על הצלחתם במדינות מזרח אסייתיות ועל התחרות הגלויה עם מי שידועים כ"נמרים האסייתיים"

הקפיטליסטית החילונית ותומכי האינטגרציה עם האיחוד האירופי, כגון TÜSIAD. עמדתם התרבותית של חברי MÜSIAD הובילה אותם ליצירת מדיניות אמביוולנטית לתהליכי האירופיזציה. מצד אחד נתפס האיחוד האירופי כלא אתי וכמכשיר קולוניאלי, אולם מצד שני אירופיזציה נתפסה ככלי לפיתוח כלכלי ולטרנספורמציה משפטית-חברתית ופוליטית. הפיכת 28 בפברואר 1997, האחרונה בשורת ההפיכות הצבאיות, נועדה להדיר את הקבוצות האסלאמיות כולן מהמרחבים הציבוריים הפוליטיים כולל אלו הכלכליים, ולהבטיח את הכניסה למועדון האירופאי הנכסף. השלטונות הכבידו את ידם על חברים בארגונים בעלי אוריינטציה אסלאמית פוליטית. צעד זה גרם לנסיגה דרמטית של כ-600 חברים במספר חברי הארגון שמנה ב-1997 כ-2,900 חברים. אולם, בקשתה הרשמית של טורקיה להפוך לחברה באיחוד האירופי וההבנה כי מדינות אירופה מתנות את התהליך בדרישה כי הממשל הצבאי ייסוג ממוקדי כוח ויענה לדרישות הממשל האזרחי - יצרו חלון הזדמנויות שנוצל היטב על ידי החברה האזרחית בעלת האוריינטציה הדתית, כאשר ארגוני אנשי העסקים ממלאים בה תפקיד מרכזי.

מרבית החברות המיוצגות בארגון אנשי העסקים העצמאיים נוסדו לאחר שנות השמונים. למרות שהוא מייצג עסקים בגודל זעיר עד בינוני גם יזמים בקנה מידה גדול ובינלאומי מתקבלים בארגון. דוגמה